

Андрей Геннадьевич
Гуськов, Кирилл
Александрович Кочегаров,
Степан Михайлович Шамин,
Русско-турецкая война
1686–1700 годов, Москва
2022, 528 ss., 17 il. (ООО
«Русское Слово – учебник»)

Paweł Krokosz

UNIwersytet Papięski Jana Pawła II
w Krakowie
ORCID: 0000-0001-9555-3801

Ostatnia ćwierć XVII stulecia stanowi swoiste wprowadzenie do długiego pasma wojen podówczas Państwa Moskiewskiego, a już wkrótce Imperium Rosyjskiego (od 1721 r.) ze swoim południowym sąsiadem – Imperium Osmańskim oraz podległym mu Chanatem Krymskim. Na tym tle z dużym zainteresowaniem warto powitać opublikowaną w 2022 r. pracę autorstwa trzech historyków Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie – Andrieja Gus'kowa, Kiryła Koczegarowa oraz Stiepana Szamina pt. *Rosyjsko-turecka wojna 1686–1700* (ros. *Русско-турецкая война 1686–1700 годов*)¹. Pod względem konstrukcji wewnętrznej wspomniana monografia składa się ze wstępu, 11 rozdziałów, zakończenia, indeksu osobowego oraz wykazu skrótów. Publikację uzupełniają liczne wykazy tabelaryczne oraz 17 zróżnicowanych ilustracji, prezentujących m.in. mapy poszczególnych kampanii wojennych, plany twierdz i umocnień polowych, portrety wodzów armii carskiej oraz XVII-wieczne sztychy opiewające rosyjskie sukcesy militarne (po s. 256). Niemniej jednak istotnym mankamentem pracy jest brak bibliografii. Nie zadbało także, aby precyzyjnie wskazać źródło pochodzenia wybranych ilustracji (ryc. 12–14).

Przygotowana przez rosyjskich historyków książka posiada przemyślaną i spójną koncepcję, dzięki której czytelnik otrzymuje bardzo klarowny przebieg zmagania wojennych toczonych przez Państwo Moskiewskie

1 A. Г. Гуськов, К. А. Кочегаров, С. М. Шамин, *Русско-турецкая война 1686–1700 годов*, Москва 2022. Publikacja niniejsza była recenzowana w 2023 r. m.in. przez amerykańskiego profesora Uniwersytetu Teksańskiego w San Antonio Briana Daviesa, historyka zajmującego się dziejami Rosji, Imperium Osmańskiego oraz Europy i Azji w dobie nowożytnej, zob. B. Davies, *The Russo-Ottoman War of 1686–1700*: A. G. Gus'kov, K. A. Kochegarov, S. M. Shamin, *Русско-турецкая война 1686–1700 годов* (Moscow: Russkoe slovo, 2022). 528 p., 17 plates. ISBN:978-5-533-02732-8, „Вивлиоика: E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies” 2023, t. 11, s. 287–289, <https://iopr.library.illinois.edu/journals/vivlioifika/article/view/1437/1207> [dostęp: 2.11.2024].

2 A. Г. Гуськов, К. А. Кочегаров, С. М. Шамин, *op. cit.*, s. 6–24.

3 Szerzej zob. Z. Wójcik, *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH) 1960, nr 1, s. 25–57.

4 A. Г. Гуськов, К. А. Кочегаров, С. М. Шамин, *op. cit.*, s. 25–42. W kwestiach związanych z próbą pozyskania przez króla Jana III Sobieskiego Chanatu Krymskiego jako sojusznika przeciwko Turcji zob. N. Królikowska-Jedlińska, *W poszukiwaniu sojuszników? Rola Chanatu Krymskiego i Persji w polityce Jana III Sobieskiego wobec Imperium Osmańskiego (1674–1696)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, nr 146, z. 2, s. 331–345. Natomiast szerzej w kwestiach polityki Rzeczypospolitej wobec Państwa Moskiewskiego w ostatniej ćwierci XVII w. zob. A. Kijas, *Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1672–1699*, *ibidem*, s. 319–329.

z Imperium Osmańskim w ostatniej ćwierci XVII stulecia. We *Wstępie* autorzy jasno zdefiniowali cel i zakres tematyczny pracy, scharakteryzowali ramy czasowe konfliktu oraz stan poświęconej mu dotychczas historiografii rosyjskiej, jednocześnie podkreślili czytelnie, iż napisana przez nich publikacja jest pierwszą monografią całościowo traktującą o wojnie rosyjsko-tureckiej 1686–1700. Autorzy omówili tam również wykorzystane podczas pracy nad książką bardzo liczne źródła drukowane i archiwalne. Wśród tych ostatnich znalazły się materiały zdeponowane przede wszystkim w zespołach archiwalnych Rosyjskiego Głównego Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Naukowym Petersburskiego Instytutu Historii Rosyjskiej Akademii Nauk. Posiłkowano się także polskimi archiwaliami przechowywanymi w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie².

W rozdziale 1. zatytułowanym *Przyczyny i przesłanki wojny. Stosunki rosyjsko-krymsko-osmańskie w latach 1682–1686 i przystąpienie Rosji do Ligi Świętej* autorzy publikacji, odnosząc się do wydarzeń ówczesnej sytuacji politycznej krajów Europy Środkowo-Wschodniej zagrożonych ekspansją turecką, w bardzo szeroki sposób przedstawili kwestie związane z akcesją Państwa Moskiewskiego do próbującego powstrzymać ją sojuszu państw chrześcijańskich³. Sporo miejsca poświęcono sprawom związanym z zawarciem rosyjsko-polskiego traktatu pokojowego w 1686 r. (tzw. wieczny mir lub pokój Grzymułtowskiego), kończącego ciągnące się od wielu lat zmagania wojenne Moskwy z Rzeczpospolitą⁴.

Trzy kolejne rozdziały – 2. *Kampania 1686 roku i pierwsza wyprawa krymska 1687 roku*; 3. *Kampania obronna roku 1688 i założenie Nowobogorodicka*; 4. *Druga wyprawa krymska 1689 roku* – zostały poświęcone przygotowaniu, realizacji oraz rezultatom pierwszego, a zarazem bardzo istotnego, etapu wojny rosyjsko-tureckiej 1686–1700, który z racji wyboru zasadniczego kierunku ofensywy armii carskiej przeszedł do historii pod nazwą

wypraw krymskich z lat 1687 i 1689. Autorzy doskonale zaprezentowali ogromny proces mobilizacyjny państwa związany z organizacją i przeprowadzeniem owych wielkich kampanii wojennych, kiedy za każdym razem w pole wyruszała armia licząca ponad 100 000 żołnierzy. Działania te skierowane przede wszystkim przeciwko Chanatowi Krymskiemu – wasalowi Imperium Osmańskiego – przedsięwzięto w ramach przynależności Moskwy do Ligi Świętej, zrzeszającej Cesarstwo, Wenecję, Stolicę Apostolską i Rzeczpospolitą⁵. Zakończone całkowitym niepowodzeniem wyprawy przyspieszyły upadek rządów regencyjnych Zofii Aleksiejewnej i związanego z nią uczuciowo księcia Wasyla Golicyna (w latach 1687 i 1689 osobiście prowadził wojsko przeciwko Tatarom krymskim). To on faktycznie decydował o wszystkich sprawach państwowych, a jednocześnie umożliwił dojdzie do władzy stronnictwu związanemu z dorastającym carem Piotrem I. Nie ustały natomiast zmagania wojenne prowadzone przez obydwie strony konfliktu, co też autorzy doskonale opisali w rozdziale 5. *Działania wojenne w latach 1690–1694*⁶.

Zasadniczy przełom w działaniach wojny rosyjsko-tureckiej 1686–1700 przyniosły dwie kolejne kampanie armii rosyjskiej skierowane w stronę południowych granic państwa w latach 1695–1696. Operacje przeszły do historii pod mianem wypraw azowskich. Tym właśnie wydarzeniom zostały poświęcone dwa kolejne rozdziały książki – 6. *Kampania 1695 roku. Zdobyćcie fortec dniewprowych* i 7. *Kampania wojenna i dyplomacja w 1696 roku. Zdobyćcie Azowa. Porozumienie wiedeńskie*⁷. Niewątpliwym sukcesem cara i jego armii było opanowanie w 1696 r. położonej u ujścia Donu, silnie umocnionej tureckiej twierdzy azowskiej⁸. Autorzy zarysowali przebieg obu wypraw, zaznaczając, iż działania wojenne prowadzone były równoległe na południowych granicach Państwa Moskiewskiego w celu odciążenia uwagi przeciwnika od zasadniczego celu wytyczonego przez Piotra I i jego współpracowników. Oprócz tego badacze w czytelny

5 A. Г. Гуськов, К. А. Кочегаров, С. М. Шамин, *op. cit.*, s. 43–256.

6 *Ibidem*, s. 257–296.

7 *Ibidem*, s. 297–364.

8 Uwadze autorów uszedł fakt, że azowski kierunek uderzenia wyznaczyli niejako Kozacy dońscy, którzy w 1637 r. zdołali opanować tamtejszą twierdzę i utrzymać się w niej aż do roku 1642, odpierając jednocześnie ataki przeważających sił turecko-tatarskich (ros. *Азовское сидение, Азовское осадное сидение*). Kozacy podczas utrzymywania Azowa zwracali się do władz rosyjskich o militarne wsparcie swojej śmiałej akcji. Działania te pozostały bez echa, gdyż car Michał Romanow i jego doradcy obawiali się, że pomoc wojskowa udzielona kozackim zdobywcom Azowa spowoduje otwartą wojnę z Turcją i Chanatem Krymskim. Szerzej zob. О. Ю. Куц, *Азовское осадное сидение 1641 года*, Москва 2016. Wydarzenia te stały się kanwą, na podstawie której powstały różniące się od siebie redakcje staroruskich powieści literackich. Traktowały one o bohaterskiej postawie walecznych Kozaków dońskich, którzy na przełomie lat 30. i 40 XVII w. zmagali się z turecką nawałą, zob. *Повесть об Азовском взятии, Государственный исторический музей, ф. Синодальное собрание славянских рукописей*, nr 409, k. 128v–134; *Повесть о взятии Азова в 1637 г. [„Историческая”]* [w:] *Российская государственная библиотека* (dalej: RGB), f. 310: *Собрание рукописных книг В.М. Ундольского* (dalej: SRKWMU), nr 794, k. 1–13v; *Повесть об Азовском осадном сидении 1641 г. [„Поэтическая”]*, RGB, f. 310: SRKWMU, nr 794, k. 14–32v; „Сказочная” *повесть о взятии Азова* („История о азовском взятии и осадном сидении от турского царя Брагима донских казаков, атаман с товарищи, лета 7315 году”), RGB, f. 310: SRKWMU,

nr 795, k. 1–18v. Dzieła te były niewątpliwie znane Piotrowi I, który w latach 1695–1696 także obrał ten kierunek działań wojennych, licząc zapewne iż powtórzy sukces Kozaków dońskich sprzed ponad pół wieku.

9 А. Г. Гуськов, К. А. Кочегаров, С. М. Шамин, *op. cit.*, s. 365–402.

10 *Ibidem*, s. 403–433.

11 *Ibidem*, s. 434–462.

i szeroki sposób podkreślili aktywność carskich dyplomatów w stolicach Cesarstwa i Rzeczypospolitej. Zadaniem moskiewskich wysłanników była koordynacja działań w toczonej wspólnej wojnie z Portą Otomańską (w Wiedniu miały miejsce spotkania także z dyplomatami weneckimi). Jak zauważyli autorzy, owocem tych starań było podpisanie w 1697 r., bardzo korzystnego w danym czasie dla Piotra I, trójstronnego sojuszniczego układu w Wiedniu pomiędzy Cesarstwem, Wenecją i Państwem Moskiewskim oraz akcesja do niego Rzeczypospolitej. Zakładał on prowadzenie dalszych działań wojennych na lądzie i morzu, udzielanie sobie wzajemnej pomocy oraz niepodpisywanie osobnego porozumienia pokojowego.

Rozdział 8. *Działania wojenne w latach 1697–1700* przybliży czytelnikowi zmagania zbrojne prowadzone przez obydwie strony w ostatnim etapie omawianej wojny. Warto zauważyć, że autorzy opracowania zarówno w tym⁹, jak i w następnym rozdziale pt. *Wojna na Kaukazie Północnym i na północ od Morza Kaspijskiego*¹⁰ przybliżyli czytelnikowi pomijane zazwyczaj w dotychczasowej literaturze przedmiotu kwestie związane z trwającymi nieustannie walkami na peryferiach głównego teatru działań wojennych.

Bardzo interesująco przedstawia się rozdział 10. *Wojna i ideologia: rozpowszechnianie informacji oraz prezentacja wydarzeń w przestrzeni publicznej*¹¹, w którym ujęto szereg zróżnicowanych problemów dotyczących m.in. funkcjonowania komunikacji pocztowej w trakcie konfliktu, ideologicznego uzasadnienia wypraw krymskich z lat 1687 i 1689 w kraju i za granicą (w tym ostatnim aspekcie ciężar działań spoczywał na urzędnikach Prikazu Poselskiego). Podobne czynności władze rosyjskie podjęły również podczas wypraw azowskich w latach 1695–1696 – starano się, aby wieści o sukcesach militarnych carskiej armii, często w postaci panegirycznych utworów, odbiły się szerokim echem niemal w całej Europie. Akcja ta kontynuowana była również w latach 1697–1698, kiedy w Europie Zachodniej i Środkowej gościła rosyjska misja

dypłomatyczna zwana „Wielkim poselstwem” (z udziałem samego Piotra I). Jej głównym celem było przekonanie członków antytureckiego aliansu do prowadzenia dalszej wspólnej wojny z Imperium Osmańskim.

Ostatni z rozdziałów zatytułowany *Dyplomacja rosyjska w końcowym etapie wojny. Pokój w Konstantynopolu*¹² autorzy poświęcili drobiazgowemu opisaniu zabiegów podejmowanych przez carskich dyplomatów, aby wspólnie z pozostałymi członkami Ligi Świętej podpisać porozumienie pokojowe z Turcją. Pomimo udziału przedstawicieli Państwa Moskiewskiego jako pełnoprawnego uczestnika w kongresie pokojowym obradującym w latach 1698–1699 w Karłowicach przedstawicielom carskim stosowny układ z Turcją udało się zawrzeć dopiero w 1700 r. w Konstantynopolu.

Jak nadmieniono, książka pt. *Rosyjsko-turecka wojna 1686–1700* została przygotowana na solidnej bazie rosyjskich materiałów źródłowych. Równie bogato przedstawia się rodzima, czyli rosyjska, literatura naukowa przedmiotu wykorzystana do jej opracowania. Jednakże poruszana w publikacji tematyka, obejmująca w znacznej mierze aspekty natury dyplomatycznej, wymagała od autorów większego wykorzystania także źródeł obcych – polskich, austriackich, a przede wszystkim tureckich, jeśli nawet nie archiwalnych, to choćby tych publikowanych drukiem¹³. Podobna kwestia dotyczy obcych, przede wszystkim fundamentalnych dla poruszanej w książce tematyki, opracowań naukowych, których niestety, choćby w formie sygnalnej, zabrakło w omawianej monografii. Zastosowanie tego rozwiązania dałoby czytelnikowi jasny sygnał, iż autorzy mają dobre rozeznanie nie tylko w rodzimej bazie źródłowej i literaturze przedmiotu, lecz także w zagranicznej. Jednocześnie w znacznym stopniu wzbogacony zostałby cały przekaz merytoryczny dzieła, co zapewniłoby tak konieczne rozwinięcie niektórych ważnych problemów. Należy tylko żałować, iż autorzy nie wzięli tego pod uwagę.

Przykładowo, podczas omawiania wojny rosyjsko-tureckiej 1686–1700 oraz wszystkich jej okoliczności nie

¹² *Ibidem*, s. 463–502.

¹³ Przykładowo: *Relacja poselstwa Jmci Pana Stanisława Malachowskiego wojewody poznańskiego do traktatu karłowickiego, oraz różnych komisji po tym traktacie nastąpiionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtornie, z niektórymi z rękopism przydatkami, do druku podana*, Warszawa 1778; *Listy z czasów Jana III. i Augusta II.*, W. Skrzydyłka (wyd.), Kraków 1870; *Fontes Rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen, der Historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, t. XXVII: *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert*, J. Fiedler (red.), t. II: K. Leopold I., Wien 1867, s. 345–444.

14 *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und andern authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives*, Seria I, t. II: *Feldzüge gegen die Türken 1697–1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, M. E. von Angeli (red.), Wien 1876.

15 O. Klopp, *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*, Graz 1882.

16 T. M. Barker, *Double Eagle and Crescent Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*, Albany, New York 1967 (zob. także wydania późniejsze).

17 M. Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence 1683–1797*, London 2003.

18 V. H. Aksan, *Ottoman Wars, 1700–1870. An Empire Besieged*, New York 2007.

19 К. А. Кочегаров, *Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 годах. Заключение договора о Вечном мире*, Москва 2008, s. 300–370. Należy podkreślić, że Koczegarow w bardzo rzetelnie przygotowanym rozdziale swojej książki, omawiającym okoliczności podpisania owego porozumienia pokojowego pomiędzy Państwem Moskiewskim a Rzeczpospolitą, wykorzystał polskojęzyczne archiwalne i drukowane materiały źródłowe oraz literaturę naukową. Wśród źródłowych publikacji znalazły się zbiory dokumentów drukowanych: *Zródła do dziejów Polski*, M. Malinowski, A. Przewdziecki (wyd.), t. II, Wilno 1844, s. 1–80 i *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721)*, wydane z oryginalnego rękopisu i opatrzone przypiskami przez Juliana Bartoszewicza, Warszawa 1862. Jednocześnie autor nie odnotował innego polskojęzycznego wydawnictwa źródłowego, w którym także została zamieszczona mowa Krzysztofa Grzymułtowskiego

sposób pominąć wydanych jeszcze w XIX stuleciu dzieł historyków – austriackiego Moriza Edlena von Angelego¹⁴ i niemieckiego Onno Kloppa¹⁵, a także nowszych opracowań badaczy – amerykańskiego Thomasa M. Barkera¹⁶ oraz austriackiego Michaela Hochedlingera¹⁷. A już na pewno nie można nie przywołać ustaleń wybitnej specjalistki z zakresu wojen toczonych przez Turcję (także z Rosją) – kanadyjskiej uczoney profesor Virginii H. Aksan¹⁸.

Natomiast jako przykład braku wykorzystania polskojęzycznych źródeł i literatury przedmiotu może posłużyć krótki fragment poświęcony zawartemu w 1686 r. pokojowi kończącemu wieloletnie zmagania wojenne pomiędzy Państwem Moskiewskim a Rzeczpospolitą (s. 41–42), opatrzone jedynie odesłaniem do monografii, zresztą niezwykle cennej, współautora publikacji Koczegarowa¹⁹. To niezwykle istotne porozumienie pokojowe – znane pod nazwą tzw. wiecznego miru lub pokoju czy też traktatu Grzymułtowskiego (od nazwiska jednego z jego sygnatariuszy – wojewody poznańskiego Krzysztofa Grzymułtowskiego) – będące jednym z kluczowych aspektów związanych z akcesją Moskwy do Ligi Świętej oraz przystąpieniem do wojny z Portą Otomańską, stanowi zasadniczy temat rozważań omawianej publikacji, a zatem wymagało od autorów większego rozwinięcia i omówienia niż ograniczenie się jedynie do trzech skromnych akapitów. Na podstawie tak skrótego opisu pokoju moskiewsko-polskiego z 1686 r. czytelnik nieposiadający dostępu do wspomnianej pracy Koczegarowa nie uzyska wielu kluczowych informacji związanych z tym porozumieniem. Przykładowo, autorzy nie wspomnieli, że do rychłego zawarcia pokoju i przymierza z Moskwą namawiali króla polskiego Jana III Sobieskiego dyplomaci cesarscy i papiescy – w zasadzie to oni wymogli wysłanie do Moskwy polsko-litewskiej delegacji pod koniec 1685 r.²⁰

Okoliczności zawarcia wiecznego miru z uwzględnieniem źródeł i literatury polskojęzycznej powinny być znacznie szerzej opisane, tym bardziej że umowy

pokojowe kończące omawianą wojnę – porozumienia karłowickie (1699; s. 468–480) i konstantynopolskie (1700; s. 480–502) – autorzy przeanalizowali dogłębnie z wykorzystaniem rozbudowanego aparatu naukowego, zwierającego pokąźny materiał Źródłowy oraz liczne opracowania Źródłowe (także nie rosyjskojęzyczne). Tym sposobem, z wielką szkodą dla czytelnika, na kartach książki nastąpiło swego rodzaju zaburzenie proporcji informacyjnych – jednemu ważnemu wydarzeniu dyplomatycznemu poświęcono więcej uwagi, a drugie tej samej rangi potraktowano dość marginalnie.

Szkoda także, iż autorzy w podrozdziale *Kongres karłowicki* (rozdz. 11), napisanym na podstawie solidnej bazy Źródłowej, wykorzystali jedynie rosyjskojęzyczne opracowania naukowe, a całkowicie pominęli dawne i bardziej współczesne ustalenia historyków polskich²¹ czy też z innych krajów²². Na tym tle niezwykle interesująco prezentuje się zawartość polskiego czasopisma naukowego "Balcanica Posnaniensia. Acta et studia" nr 13 z 2003 r., niewykorzystanego przez autorów, a w całości poświęconego kongresowi karłowickiemu i związanej z nim problematyką. Wśród międzynarodowego grona osób publikujących tam artykuły można wymienić bardzo ważne teksty polskich historyków, m.in. Jerzego Hauzińskiego²³, Dariusza Kołodziejczyka²⁴, Wojciecha Peltza²⁵, Magdaleny Ujmy²⁶ czy Aleksandry Skrzypietz²⁷, które stanowiłyby wspaniałe uzupełnienie podrozdziału *Kongres karłowicki*. Także w tym kontekście wydaje się dziwne, że autorzy nie wykorzystali, zapewne znanej sobie, zbiorowej anglojęzycznej publikacji przygotowanej pod redakcją profesorów historii Colina Heywooda i Ivana Parveva²⁸. Znalazł się w niej wszakże artykuł Koczegarowa pt. *Od „pokoju wieczystego” do traktatu karłowickiego: stosunki pomiędzy Rosją, Wysoką Portą i Chanatem Krymskim (1686–1699)*²⁹.

W rozdziale 10. książki w bardzo interesujący sposób zostały przybliżone kwestie związane z rozpowszechnianiem zarówno w kraju, jak i za granicą informacji na temat sukcesów odnoszonych w konflikcie z Turcją. Jeden

wyłoszona do carów rosyjskich (Piotra I i Iwana V) w 1686 r., zob. *Krzysztofa Grzymułtowskiego wojewody poznańskiego listy i mowy*, A. Jabłonowski (wyd.), Warszawa 1876, s. 144–146. Natomiast spośród polskojęzycznych opracowań naukowych w tej publikacji wykorzystano m.in.: Z. Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji. 1674–1679. Studium z dziejów polskiej polityki zagranicznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976; *idem*, *Rokowania polsko-rosyjskie o „pokój wieczysty” w Moskwie w roku 1686* [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, H. Bułhak et al. (red.), Warszawa 1994, s. 38–55; *idem*, *Jan III Sobieski. 1629–1696*, Warszawa 1983; *idem*, *Epilog traktatu Grzymułtowskiego w roku 1686* [w:] *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII wieku ofiarowane profesorowi Jerzemu Michalskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Ł. Kądziała, W. Kriegerseisen, Z. Zielińska (red.), Warszawa 1994, s. 27–45.

20 Zob. W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1996, s. 481.

21 Przykładowo: W. Lenkiewicz, *Udział Rosji w pokoju karłowickim*, „Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek miesięczny do «Gazety Lwowskiej»” 1901, R. 29, s. 903–910, 990–997, 1062–1125; J. Wojtasik, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.* (cz. I), „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1967, t. 13, z. 1, s. 67–127 (cz. I); z. 2, s. 111–183 (cz. II); *idem*, *W przededniu traktatu karłowickiego Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do Pokoju z Turkami*, KH 1970, nr 2, s. 293–307; J. Maroń, *Echa traktatu Grzymułtowskiego na sejmach 1688 i 1688/1689 r.* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1059, Historia 71, Wrocław 1988, s. 93–104; *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700*

roku. *Diariusze i materiały*, I. Czamańska (przygot., wst. i kom.), D. Zydorek (współpr.), Leszno 1998.

22 Przykładowo: zbiorowa praca pod redakcją specjalisty w zakresie historii Europy Środkowej i stosunków międzynarodowych, emerytowanego profesora Uniwersytetu Paryskiego (Sorbonny) Jeana Bérengera zob. *La Paix de Karłowitz, 26 janvier 1699. Les relations entre l'Europe centrale et l'Empire ottoman*, J. Bérenger (red.), Paris 2010. Zob. też: R. A. Abou-El-Haj, *Ottoman attitudes toward peace making: the Karlowitzcase*, „Der Islam” 1974, t. 51, s. 131–137.

23 Z. Hauziński, *Turcja w dobie traktatów karłowickich*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” (dalej: BPAS) 2003, t. 13, s. 79–84.

24 D. Kołodziejczyk, *Między barokowym splendorem a politycznym pragmatyzmem – treść i forma dokumentów traktatu karłowickiego oraz przebieg jego ratyfikacji między Warszawą i Stambułem*, *ibidem*, s. 25–34. Zob. też: *idem*, *Der Karlowitzer Vertrag (1699) aus polnischer und osmanischer Sicht: Repräsentation und damalige Bewertung* [w:] *Dass Gerechtigkeit und Friede sich küssen – Repräsentation de Friedens im vormodernen Europa*, H. P. Jürgens (red.), Bonn 2021, s. 41–49.

25 W. Peltz, *Traktaty karłowickie a stosunek Rosji do „kwestii wschodniej”*, BPAS 2003, t. 13, s. 161–173.

26 M. Ujma, *Traktaty karłowickie w świetle relacji „Gazette de France” z 1699 r.*, *ibidem*, s. 59–78.

27 A. Skrzypietz, *Zabiegi posła francuskiego o odrębny pokój polsko-turecki w latach 1693–1697*, *ibidem*, s. 95–100.

28 *The Treaties of Carlowitz (1699). Antecedents, Course and Consequences*, C. Heywood, I. Parvev (red.), Leiden–Boston 2020.

z najbardziej czytelnym przekazów propagandowych stanowiły grafiki wykonane przez uznanego holenderskiego rytownika Adriana Schoonebecka, dlatego autorzy omówili (s. 458, 460) oraz zamieścili (ryc. 16) ilustrację artysty przedstawiającą pokaz fajerwerków i salutów urządzonych na cześć zdobycia Azowa przez wojska rosyjskie w 1696 r. Jak też zauważyli, Schoonebeck oficjalnie wstąpił na rosyjską służbę w 1698 r., w trakcie pobytu cara na terytorium Republiki Zjednoczonych Prowincji w ramach uczestnictwa w „Wielkim poselstwie”. Warto zauważyć, iż holenderski rytownik związany był z Państwem Moskiewskim znacznie wcześniej, albowiem gościł on tam w młodości ze swoim ojcem. W latach 1696–1697 przebywał w Moskwie, skąd z dużym prawdopodobieństwem wraz ze swą żoną „Wielkiego poselstwa” wyruszył w podróż do Europy. Wiadomo, że w 1697–1698 przebywał w Republice Zjednoczonych Prowincji, gdzie jako przewodnik pomagał Piotrowi I dotrzeć do tamtejszych kolekcjonerów i uczonych³⁰. Druga z batalistycznych rycin Schoonebecka, poświęcona rosyjskiej kampanii wojennej i zatytułowana *Oblężenie Azowa* (wykonana w 1699 lub 1700 r.), została zamieszczona na czwartej stronie okładki. Szkoda, że autorzy nie zdecydowali się, bądź też nie byli w stanie, zamieścić tej grafiki wraz z jej omówieniem bezpośrednio na kartach książki. Jest to o tyle istotne, że holenderski rytownik oprócz przedstawienia treści strictly military sportretował osobę samego Piotra I oraz najważniejszych przedstawicieli kadry dowódczej jego wojska³¹.

Z ostatnim aspektem wiąże się wspomniana przez autorów osoba carskiego współpracownika generała Adama Weyde (nie znalazł się na wspomnianej powyżej rycinie poświęconej oblężeniu Azowa), uczestnika obydwu wypraw azowskich, o którym jedynie wspomniano, iż w trakcie działań w 1695 r. był jednym z inżynierów armii rosyjskiej krytykowanych za swoją nieudolność przez innego niezwykle ważnego współpracownika Piotra I – generała Patricka Gordona (s. 314, 316). W rzeczywistości Weyde odpowiadał za fatalnie przeprowadzane prace minerskie podczas

oblężenia Azowa w 1695 r., w wyniku których obrażenia poniosło sporo carskich żołnierzy. Pomimo ewidentnego błędu nie został on odsunięty od funkcji dowódczych i wziął udział w kampanii w roku kolejnym. Co więcej, po zdobyciu Azowa Piotr I wysłał go do Wiednia, aby w ramach działań propagandowych oznajmił cesarzowi, jak wielki sukces w wojnie z Turcją odniosła rosyjska armia. Jednocześnie w 1697 r. jako carski wysłannik został skierowany do sztabu armii cesarskiego wodza księcia Eugeniuśza Sabaudzkiego i uczestniczył w stoczonej przez niego zwycięskiej bitwie z Turkami pod Zentą. W latach 1697–1698 Weyde wziął udział w misji „Wielkiego poselstwa”, a następnie w 1700 r. w wojnie ze Szwecją³². Szkoda, że te informacje, dotyczące jednego z najważniejszych uczestników procesu reorganizacji armii carskiej – dowódcy oraz kodyfikatora ówczesnego rosyjskiego prawa wojskowego, partycypującego w reformach państwowych doby panowania Piotra I – nie zostały przez autorów przytoczone.

Reasumując, opracowana przez Gus'kowa, Koczeżarowa i Szamina publikacja pt. *Rosyjsko-turecka wojna 1686–1700* zasługuje na duże uznanie, a wyszczególnione w niniejszej recenzji uwagi oraz wskazówki bibliograficzne w żaden sposób nie podważają merytorycznego przekazu zawartego w dziele, lecz stanowią swego rodzaju odpowiedź, którą można wykorzystać w kolejnym wydaniu. Autorzy bazując na obszernym, przede wszystkim rosyjskojęzycznym materiale źródłowym – zarówno archiwalnym, jak i publikowanym drukiem – wspartym licznymi opracowaniami naukowymi, przygotowali solidne, całościowe i pionierskie studium poświęcone zmaganiom Państwa Moskiewskiego z Imperium Osmańskim w ostatniej ćwierci XVII w. Badacze umiejętnie połączyli opisy poszczególnych kampanii wojennych z relacjami szeroko zakrojonych działań dyplomatycznych, dzięki czemu czytelnik otrzymuje dobrze przygotowaną publikację naukową, która wypełnia lukę w historiografii rosyjskiej i powszechnej w zakresie problematyki wojen rosyjsko-tureckich.

29 K. Kochegarov, *From the 'Eternal Peace' to the Treaty of Carlowitz: Relations between Russia, the Sublime Porte and the Crimean Khanate (1686–1699)* [w:] *ibidem*, s. 186–200.

30 Szerzej zob. М. Алексеева, *Гравюра петровского времени*, Ленинград 1990, s. 19–25.

31 Zob. Адриан Шхомбек. [Осада Азова в 1696 году], Москва [1699], Российская национальная библиотека, ф.: Изоизданий, шифр хранения: Е РогоL/9-396, к. 1.

32 Szerzej zob. P. Krokosz, K. Łopatecki, *Adam Weyde a procesy modernizacyjne armii rosyjskiej na przełomie XVII i XVIII wieku*, Białystok 2021, s. 47–82.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Gosudarstwiennyj istoriczeskij muzej w Moskwie

f. Sinodalnoje sobranije slawianskich rukopisej, nr 409.

Rossijskaja gosudarstwiennaja biblioteka w Moskwie

f. 310: Sobranie rukopisnych knig W. M. Undolskiego, nr 794, 795.

Rossijskaja nacionalnaja biblioteka w Sankt-Peterburge

f. Izoizdanij, szyfr chranienija: E Pogl/9-396.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Fontes Rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen, der Historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, t. XXVII: *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert*, J. Fiedler (red.), t. II: K. Leopold I., Wien 1867.

Krzysztofa Grzymułtowskiego wojewody poznańskiego listy i mowy, A. Jabłonowski (wyd.), Warszawa 1876.

Listy z czasów Jana III. i Augusta II., W. Skrzydyłka (wyd.), Kraków 1870.

Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721), wydane z oryginalnego rękopisu i opatrzone przypiskami przez Juliana Bartoszewicza, Warszawa 1862.

Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku. Diariusze i materiały, I. Czamańska (przygot., wst. i kom.), D. Zydorek (współpr.), Leszno 1998.

Relacya poselstwa Jasnie Wielmoznego Jmci Pana Stanisława Małachowskiego wojewody poznanskiego do traktatu karłowickiego, oraz różnych kommissyi po tym traktacie nastąpionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtornie, z niektórymi z rękopism przydatkami, do druku podana, Warszawa 1778.

Zródła do dziejów Polski, M. Malinowski, A. Przezdziecki (wyd.), t. II, Wilno 1844.

OPRACOWANIA I ARTYKUŁY NAUKOWE

Abou-El-Haj R. A., *Ottoman attitudes toward peace making: the Karlowitzcase*, „Der Islam” 1974, t. 51, s. 131–137.

Aksan V. H., *Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged*, New York 2007.

Aleksejewa M., *Grawiura pietrowskiego wriemieni*, Leningrad 1990.

- Barker T. M., *Double Eagle and Crescent Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*, Albany, New York 1967.
- Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives, seria I, t. II: *Feldzüge gegen die Türken 1697–1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, M. E. von Angeli (red.), Wien 1876.
- Gus'kow A. G., Koczezarow K. A., Szamin S. M., *Russko-turieckaja wojna 1686–1700 godow*, Moskwa 2022.
- Hauziński Z., *Turcja w dobie traktatów karłowickich*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2003, t. 13, s. 79–84.
- Hochedlinger M., *Austria's Wars of Emergence 1683–1797*, London 2003.
- Kijas A., *Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1672–1699*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, nr 146, z. 2, s. 319–329.
- Klopp O., *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699*, Graz 1882.
- Kochegarov K., *From the 'Eternal Peace' to the Treaty of Carlowitz: Relations between Russia, the Sublime Porte and the Crimean Khanate (1686–1699)* [w:] *The Treaties of Carlowitz (1699). Antecedents, Course and Consequences*, C. Heywood, I. Parvev (red.), Leiden–Boston 2020, s. 186–200.
- Koczezarow K. A., *Riecz Pospolitaja i Rossija w 1680–1686 godach. Zakluczenije dogowora o Wecznom mirie*, Moskwa 2008.
- Kołodziejczyk D., *Der Karlowitzer Vertrag (1699) aus polnischer und osmanischer Sicht: Repräsentation und damalige Bewertung* [w:] *Das Gerechtigkeit und Friede sich küssen – Repräsentation de Friedens im vormodernen Europa*, H. P. Jürgens (red.), Bonn 2021, s. 41–49.
- Kołodziejczyk D., *Między barokowym splendorem a politycznym pragmatyzmem – treść i forma dokumentów traktatu karłowickiego oraz przebieg jego ratyfikacji między Warszawą i Stambulem*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2003, t. 13, s. 25–34.
- Konopczyński W., *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa 1996.
- Krokosz P., Łopatecki K., *Adam Weyde a procesy modernizacyjne armii rosyjskiej na przełomie XVII i XVIII wieku*, Białystok 2021.
- Królowska-Jedlińska N., *W poszukiwaniu sojuszników? Rola Chanatu Krymskiego i Persji w polityce Jana III Sobieskiego wobec Imperium Osmańskiego (1674–1696)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, nr 146, z. 2, s. 331–345.
- Krokosz P., Łopatecki K., *Adam Weyde a procesy modernizacyjne armii rosyjskiej na przełomie XVII i XVIII wieku*, Białystok 2021.
- Kuc O. Ju., *Azowskoje osadnoje sidienie 1641 goda*, Moskwa 2016.
- La Paix de Karlowitz, 26 janvier 1699. Les relations entre l'Europe centrale et l'Empire ottoman*, J. Bérenger (red.), Paris 2010.

- Lenkiewicz W., *Udział Rosyi w pokoju karłowickim*, „Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek miesięczny do «Gazety Lwowskiej»” 1901, R. 29, s. 903–910, 990–997, 1062–1125.
- Maroń J., *Echa traktatu Grzymułtowskiego na sejmach 1688 i 1688/1689 r.* [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 1059, Historia 71, Wrocław 1988, s. 93–104.
- Peltz W., *Traktaty karłowickie a stosunek Rosji do „kwestii wschodniej”*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2003, t. 13, s. 161–173.
- Skrzypietz A., *Zabiegi posła francuskiego o odrębny pokój polsko-turecki w latach 1693–1697*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 2003, t. 13, s. 95–100.
- The Treaties of Carlowitz (1699). Antecedents, Course and Consequences*, C. Heywood, I. Parvev (red.), Leiden–Boston 2020.
- Ujma M., *Traktaty karłowickie w świetle relacji „Gazette de France” z 1699 r.*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 13 (2003), s. 59–78.
- Wojtasik J., *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1967, t. 13, z. 1, s. 67–127 (cz. I).
- Wojtasik J., *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1967, t. 13, z. 2, s. 111–183 (cz. II).
- Wojtasik J., *W przededniu traktatu karłowickiego Stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do Pokoju z Turkami*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, nr 2, s. 293–307.
- Wójcik Z., *Epilog traktatu Grzymułtowskiego w roku 1686* [w:] *Trudne stulecia. Studia z dziejów XVII i XVIII wieku ofiarowane profesorowi Jerzemu Michalskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Ł. Kądziela, W. Kriegseisen, Z. Zielińska (red.), Warszawa 1994, s. 27–45.
- Wójcik Z., *Jan III Sobieski. 1629–1696*, Warszawa 1983.
- Wójcik Z., *Rokowania polsko-rosyjskie o „pokój wieczysty” w Moskwie w roku 1686* [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, H. Bułhak et al. (red.), Warszawa 1994, s. 38–55.
- Wójcik Z., *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji. 1674–1679. Studium z dziejów polskiej polityki zagranicznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Wójcik Z., *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, nr 1, s. 25–57.

NETOGRAFIA

Davies B., *The Russo-Ottoman War of 1686–1700*: A. G. Gus'kov, K. A. Kochegarov, S. M. Shamin, *Russko-turetskaia voina 1686–1700 godov* (Moscow: Russkoe slovo, 2022). 528 p., 17 plates. ISBN:978-5-533-02732-8, „Вивлююика: E-Journal of Eighteenth-Century Russian Studies” 2023, t. 11, s. 287–289, <https://iopn.library.illinois.edu/journals/vivliofika/article/view/1437/1207> [dostęp: 2.11.2024].
